

ADELSSTATUUT EN ADELSBOEKJES IN EUROPA VANAF 1800

O. Schutte

Adelsgeschiedenis kent twee aspecten: de regels die in een bepaald land in een bepaalde tijd aan het instituut adel als zodanig ten grondslag liggen, het adelsstatuut, en de personele invulling ervan, die men onder meer terugvindt in adelsboekjes. We verstaan daaronder seriewerken betreffende een bepaald land, waarin meestal alfabetisch gegevens vermeld staan betreffende een aantal adellijke families en die jaarlijks of althans met een zekere regelmaat verschijnen.

In dit artikel zullen de grenzen van Europa niet overschreden worden. Immers: in andere werelddelen bestaan er wel hogere sociale klassen die om die reden met de Europese adel vergelijkbaar zijn, maar het adelsstatuut is daar meestal anders en zeker is ook de registratie van een andere aard dan wij in Europa kennen, waar eigenlijk alleen nog maar op papier (of perkament) aangeleverde bescheiden het bewijs leveren of iemand van adel is. Onder 'adelsstatuut' verstaan we het geheel van regels, waardoor iemand van adel wordt, waardoor de adeldom wordt doorgegeven aan het nageslacht en waardoor de adeldom eventueel teniet gaat.

De vraag doet zich voor of adel een nationaal of een internationaal instituut is. Hoewel 'blauw bloed' uiteraard over de staatsgrens kan worden meegenomen, hebben alle soevereine staten in de loop van de tijd regels opgesteld betreffende adeldom. Dit kwam mede voort uit het feit dat tijdens het ancien régime aan adeldom voorrechten verbonden waren en het is logisch dat de vorst van het land waar men zich vestigde, die voorrechten niet zonder meer zou willen toestaan aan adellijke ex-onderdanen van een andere staat. Nu zijn die voorrechten bijna overal afgeschaft maar de regels zijn in een aantal landen blijven bestaan, in andere landen – het merendeel – is de adel afgeschaft. Men kan zich afvragen of hiermee ook de kleur van het bloed van de adellijken is veranderd of dat men hierin slechts een administratieve maatregel moet zien die bijvoorbeeld het gebruik van titels en predikaten verbiedt (of hieraan een andere vorm heeft gegeven, zoals in Duitsland). Wel kan het zijn dat deze titels en predikaten in het maatschappelijke verkeer ongehinderd verder gevoerd kunnen worden zonder deel uit te maken van het 'personele statuut' van betrokkenen. Er is geen land, dat tot nu toe afgeschafte adel hersteld heeft, maar het is niet uit te sluiten dat dit nog eens zal gebeuren (te denken valt aan voormalige Oostbloklanden). Gebeurt dit bij Wet of Decreet, dan is er blijkbaar een residu adeldom bij betrokkenen overgebleven, dat tot nieuw leven gewekt kan worden, want anders verwerft men adeldom slechts door afstamming uit een adellijke vader of door verlening van adeldom.

Er zijn nog maar een paar landen waar adeldom een instelling van openbaar recht is: NEDERLAND, BELGIË, LUXEMBURG, DENEMARKEN, ZWEDEN, FINLAND, HET VERENIGD KONINKRIJK, DE HEILIGE STOEL, SAN MARINO, LIECHTENSTEIN, MONACO. We zullen eerst de grote landen behandelen, waar adeldom een instelling van openbaar recht is, vervolgens de landen waar dit niet meer het geval is, en ten slotte de kleine Europese staten.

We kunnen constateren dat bijna alle landen 'standen' hebben gekend: delen van de bevolking, waartoe men door geboorte behoort, terwijl overgang van de ene stand in de andere slechts onder 'zware' voorwaarden mogelijk was. Zonder hierop verder in te willen gaan, geldt voor Nederland dat de groep personen, die in de zestiende eeuw of misschien wat

eerder als adellijk beschouwd wordt, zijn afkomst herleidt tot verschillende standen: door de samensmelting van van oorsprong edelvrijen, ministerialen en anderen ontstond een stand, die we met het begrip 'adel' aanduiden, onder bepaalde voorwaarden culminerend tot het zitting hebben in een ridderschap. In andere landen hebben zich soortgelijke ontwikkelingen voorgedaan.

Het beste overzicht van de families die heden ten dage tot de adel in Europa behoren, is *L'Ordre de la noblesse*, een uitgave van Jean de Bonnot te Parijs, waarvan tussen 1977 tot 1992 zeven delen verschenen. Naast inleidingen betreffende de adel in de verschillende landen treft men hier cumulatieve lijsten aan van nog levende Europese adellijke geslachten met plaats of streek van herkomst, adelsverleningen, bibliografie en de stamhouder van het geslacht met diens adres. Het is redelijk compleet, maar bewust is ervan afgezien om bijvoorbeeld de ongetitreeerde adel van Polen te beschrijven, aangezien hiervan geen betrouwbare lijsten zijn.

Grotere staten met wettelijk erkende adel

Het (opnieuw) instellen van de adel in NEDERLAND was een noodzaak geworden, omdat de Grondwet van 1814 de ridderschappen in de verschillende provincies tot kiescolleges verklaard had voor het kiezen van een aantal leden van de colleges van provinciale en gedeputeerde staten. Er moesten dus ridderschappen komen om dit deel van het staatsbestel te kunnen laten functioneren. Twee maanden nadat de Hoge Raad van Adel als adviescollege van de Koning (later de Kroon) werd ingesteld – 24 juni 1814 – vonden ook de eerste benoemingen in die ridderschappen plaats, maar dit gold alleen voor een korte periode. Daarna werd het systeem uitgebouwd op internationaal gebruikelijke wijze: door erkenningen, inlijvingen en verheffingen. Hoewel bij de Grondwetswijziging van 1848 de adel als stand verdween, hetgeen wil zeggen dat de adel zijn voorrechten verloor en slechts het recht om titel of predikaat te voeren overhield, bleven de adel en de regels die daarop betrekking hadden gehandhaafd. Het Grondwetsartikel 'De Koning verleent adeldom' bleef met een aantal Soevereine en Koninklijke besluiten de basis, tot dit artikel bij de algehele Grondwetsherziening van 1983 sneuvelde en daarmee 'additioneel' artikel werd. Dit opende de weg dat het ontwerp door de 'gewone' wetgever (in tegenstelling tot de Grondwetgever) diende te worden behandeld, hetgeen resulteerde in de Wet op de Adeldom, die met ingang van 1 augustus 1994 van kracht werd. Erkenning blijft mogelijk, inlijving wordt gebonden aan gelijktijdige aanvraag van het Nederlanderschap en afkomst uit een land dat nog wettelijk erkende adel kent en tevens een vergelijkbaar adelsstatuut heeft, verheffing blijft alleen mogelijk voor leden van het Koninklijk Huis. In tegenstelling tot andere landen (zoals bijvoorbeeld Duitsland) hebben alle families die tot de Nederlandse adel behoren, de Koninklijke sluis moeten passeren.

De oudste bron voor onze kennis wie nu wel en wie niet tot de Nederlandse adel behoort, is de eerste 'adelslijst' (Kon. besluit van 25 juli 1825, Stb. 61), waarop al diegenen voorkomen die sedert 1814 in de adel waren opgenomen met de titels waarop zij recht hadden en hoe deze vererfd. Aangezien de benoemingen in de ridderschappen vaak geen titel vermelden, vindt men in deze bron de uiteindelijk toegekende titel. Als er ten onrechte een titel vermeld was die betrokkene niet toekwam, staat er 'de titel van [...] is personeel'. Mutaties – ook van wijzigingen in de geslachtsnamen – zijn in latere adelslijsten opgenomen, waarvan de laatste bij Kon. besluit van 4 mei 1982, Stb. 410, werd vastgesteld.

Het eerste standaardwerk, dat de gehele adel omvat, kwam van de hand van J.B. Rietstap, *Wapenboek van den Nederlandschen Adel*, 2 delen (Groningen, 1883-1887), gevolgd door twee seriewerken: *Jaarboek van den Nederlandschen Adel*, 6 jaargangen (1888-1894) en *Adelsarchief*, 4 jaargangen (1900-1904), die vaak ook gegevens over de familie van vóór 1814 en over niet-geadelde takken bevatten en daarom nog steeds het raadplegen waard zijn. Vanaf 1903 verschijnt *Nederland's Adelsboek*, dat in 2000-2001 jaargang 89 liet

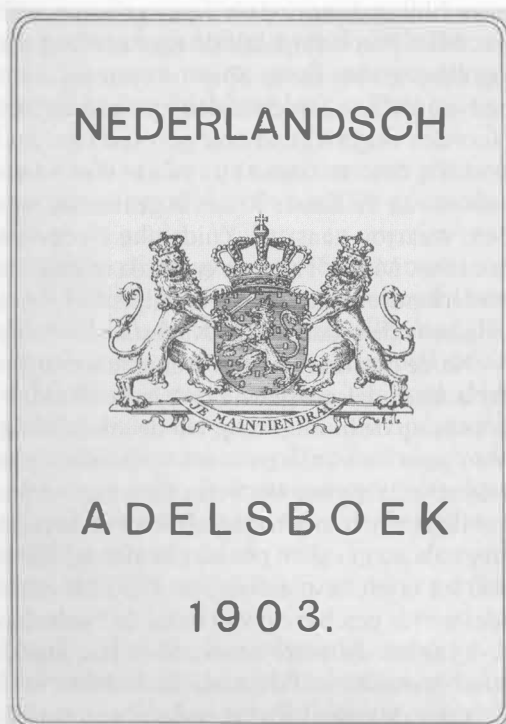
verschijnen. Het bestaat uit een aantal alfabetische series met gegevens betreffende de état présent der betrokken geslachten. De jaargangen 1912-1918 geven ook de stamreeksen en vermelden alle leden van de familie die tot de Nederlandse adel behoord hebben. De jaargangen 1940-1953 zijn hiervan een kritische heruitgave.

Het valt op dat een aantal stamreeksen is 'ingekort' omdat de gegevens uit de eerste stamreeksserie soms op handschrift-genealogieën beruisten, maar niet waren bewezen. Nader onderzoek en een betere toegankelijkheid van de archieven konden het bewijs in de derde stamreeksserie (1988-heden) soms weer wel leveren. In zijn algemeenheid is de serie veel vollediger en geeft veel meer informatie betreffende ambten, beroepen, enzovoorts. Het is alleen jammer dat deze derde serie geen melding meer maakt van al dan of niet uitgestorven takken, gesproten uit broers van personen die tot de stamreeks behoren en ook geen melding maakt van kinderen van genobilitierden die gestorven zijn vóór de nobilitatie: daarvoor zal men dan toch naar de tweede serie teruggrijpen.

Een standaardwerk dat de riddermatige adel van vóór 1795 integraal behandelt, ontbreekt: hiervoor dient men de litteratuur te raadplegen en handschriften, zoals de collecties D'Ablaing van Giessenburg en Snouckaert van Schauburg bij de Hoge Raad van Adel.

De Nederlandse adel telt momenteel zo'n 11.000 personen, of 0,07% van de bevolking. Hiertoe behoren ook diegenen, die de Nederlandse nationaliteit verloren hebben, want adelsrechtelijk verandert er voor hen niets aan hun lidmaatschap van de Nederlandse adel, zelfs niet als zij de nationaliteit hebben aangenomen van een land dat uitdrukkelijk geen van afkomst afgeleide privileges kent. Afgezien van de geslachten die na 1830 uitsluitend tot de Belgische adel zijn gaan behoren, blijven er voor Nederland 596 geslachten over, waarvan er intussen 272 zijn uitgestorven. Er zijn mensen, die hieruit concluderen dat de Nederlandse adel op termijn zal uitsterven. Bewijs hiervan ontbreekt, want sommige geslachten zijn heel groot geworden. Er is geen reden om aan te nemen, dat de adel een ander voortplantingspatroon vertoont dan de rest van de bevolking, hoewel dit in de achttiende eeuw of voor 1900 misschien wel het geval was. Kortom: er zullen nog een aantal adellijke geslachten uitsterven, maar het aantal adellijke personen zal de groei (of inkrimping) van de gehele bevolking wel ongeveer volgen, ook al zullen er nog maar weinig geslachten worden toegelaten.

De ontwikkeling van de adel in BELGIË loopt parallel met die in de Noordelijke Provincies tot het eind van de zestiende eeuw. Na afzwering van koning Philips II in 1581 in het Noorden, was er uiteraard weinig animo meer om onderdanen van de opstandige gewesten te nobiliteren. In het Zuiden werd de adelswetgeving gecodificeerd in decreten van 1595 van Philips II en van 1616 van de Aartshertogen: beide vertonen veel Spaanse invloed, onder

In 1903 verscheen naast Nederland's Adelsboek ook Nederlandsch Adelsboek, uitgegeven door de genealoog D.G. van Epen. Nederlandsch Adelsboek was bedoeld als reeks maar hield al na één deel op te bestaan (Foto Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag)

meer blijkend uit titels bij eerstgeboorterecht, gekoppeld aan grondbezit of heerlijke rechten. Hier komt duidelijk de tegenstelling tussen het adelsrecht in het Duitse Rijk met titels 'op allen' en het Frans-Spaanse systeem met titels bij eerstgeboorterecht tot uitdrukking. Als de Noordelijke Nederlanden niet hun vrijheid bevochten hadden, zou deze codificatie in het Noorden ongetwijfeld ook gevolgd zijn: nu bleef de adel daar een gewestelijke aangelegenheid. De decreten van 1595 en 1616 werden in 1754 herzien onder Maria Theresia, als echtgenote van de Keizer Keizerin genoemd, maar zelf landsvrouwe van de Oostenrijkse erflanden, waartoe naast de Zuidelijke Nederlanden ook Hongarije, Bohemen, enzovoorts behoorden. Maria Theresia creëerde in de Zuidelijke Nederlanden dus adel volgens het Zuid-Nederlandse statuut en geen Rijksadel – een veel voorkomende fout; het onderscheid ontging zelfs de redactie van *Nederland's Adelsboek* 1940-1953.

Na de creatie van het Verenigde Koninkrijk onder Willem I in 1815 was de (Noord-)Nederlandse adelswetgeving ook in het Zuiden van toepassing en deze is van toepassing gebleven tot op de huidige dag. Na de afscheiding bepaalde de Grondwet van 1831 dat aan adeldom geen voorrechten meer verbonden zouden zijn. Dit heeft niet geleid tot verminderde belangstelling voor het verkrijgen van adeldom of een titel in België. Integendeel: het aantal nobilitaties per jaar nam steeds toe en bereikte onder koning Boudewijn een (voorlopige) top met zo'n 40 gevallen per jaar in allerlei vormen, variërend van persoonlijke adeldom zonder titel tot erfelijke adeldom met titels als ridder, baron of graaf. De omvang van de Belgische adel wordt geschat op vier maal de Nederlandse. Het *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*, door Luc Duerloo en Paul Janssens (Brussel, 1992), bevat een goed overzicht van de adellijke families in deze periode.

Voor de genealogieën, ook die van geslachten tijdens het ancien régime, is *Annuaire de la noblesse de Belgique* (vanaf 1889: *La noblesse belge, annuaire en deux parties*, met algemene indices in 1925 en 1931) van veel belang; het verscheen van 1847 tot 1950 en vond een opvolger in *Etat présent de la noblesse du Royaume de Belgique*, 1960-1970, gevolgd door *Etat présent de la noblesse belge*, 1971-1983; de derde reeks hiervan sedert 1984 nadert zijn voltooiing.

LUXEMBURG volgde de ontwikkeling van de Zuid-Nederlandse gewesten gedurende het ancien régime. In 1815 werd het een provincie van de Verenigde Nederlanden, in 1839 werd het gesplitst in een Franssprekend en een Duitssprekend deel, welk laatste deel als zelfstandig groothertogdom in personele unie met de koningen der Nederlanden bleef: de koning-groothertog verleende op bescheiden schaal adeldom of titels. De sedert 1890 regerende zelfstandige groothertog heeft deze bevoegdheid wel, maar maakt er geen gebruik van, behalve in 1951 toen een aantal morganatisch gehuwde leden van het Zweedse koningshuis de graven-titel ontvingen.

De meeste adellijke Luxemburgers behoren ook tot de Belgische of 'Duitse' adel. Jean-Robert Schleich de Bossé, *La noblesse au Grand-Duché de Luxembourg*, 2 delen (Luxemburg, 1954-1957) geeft informatie.

Van de vier Scandinavische landen kent NOORWEGEN geen wettelijk erkende adel. Toen in 1816 de personele unie tussen Denemarken en Noorwegen vervangen werd door een personele unie tussen Zweden en Noorwegen werd bepaald dat diegenen die van adel waren, tot hun dood in hun adeldom gehandhaafd bleven, maar dat deze niet meer over zou gaan op hun kinderen. Deze adeldom had overigens de Deense koning als bron, zodat men deze Noorse geslachten in de Deense literatuur terugvindt.

In DENEMARKEN werden de voorrechten van de adel met de (eerste) Grondwet in 1849 afgeschaft: een artikel hiervan maakt hier melding van. Sedert dat jaar verheft de Deense koning niemand meer in de adel, maar bevestigingen (inlijvingen) zijn nog incidenteel voorgekomen. Een wet uit 1919 maakt liquidatie of zwaar belaste continuering van majoraten mogelijk: de aanduiding van de bezitters – lensgreve of lensbaron, eigenlijk een rang hoger dan greve of friherre – kwam daardoor op termijn te vervallen.

Danmarks Adels Aarbog verschijnt sedert 1884 regelmatig (de 95ste jaargang in 1997-1999) en bevat meestal een état présent en een historisch gedeelte; vooral dit laatste is belangrijk, want het geeft ook van uitgestorven families vaak ver terugreikende genealogische gegevens. Het is daarmee waarschijnlijk het volledigste adelsboek dat in Europa verschenen is.

Met de instelling van 'Riddarhus' in 1627 laat de adel in ZWEDEN zich in twee groepen verdelen: de (in Riddarhus) geïntroduceerde en de niet-geïntroduceerde adel. De geïntroduceerde adel krijgt een nummer in een van de drie klassen: graven, vrijheren en ongetitreeerde adel (sommige families die in meer dan één klasse vallen krijgen meer dan één nummer), een onderscheid dat tot op de huidige dag gehandhaafd is gebleven. De adel vormde een lid van de Rijksdag, een standenvertegenwoordiging, waaruit de adel in 1865 vrijwillig trad. De organisatie van Riddarhus bleef echter bestaan en tussen dat jaar en 1975, toen de koning zijn recht om te nobiliteren verloor, maakte hij daarvan eerst nog – tot 1902 – gebruik. Het onderscheid tussen geïntroduceerde en niet-geïntroduceerde adel speelt ook een onderzoek in de adelslitteratuur. Het belangrijke werk van Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adels ättartavlor* in 9 delen (Stockholm, 1925-1936) bevat de genealogieën van deze geïntroduceerde geslachten. *Sveriges Ridderskaps och Adels Kalendar*, dat sedert 1854 verschijnt, bevat voornamelijk de état présent van de geïntroduceerde adel. Voor de niet-geïntroduceerde adel raadplege men *Kalender över Ointroducerad Adels Förening*, 15 delen (Stockholm, 1935-1975).

Zolang FINLAND tot het Zweedse Rijk behoorde, was het Zweedse adelsstatuut van kracht. In 1812 werd Finland een groothertogdom onder de Tsaar van Rusland en in 1917 een republiek. Het 'Riddarhus' met aanvankelijk een adelsmaarschalk bleef zijn positie behouden; vandaar dat Finland een van die staten is, die – hoewel republiek zijnde – toch adel kent. *Finlands Ridderskaps och Adels Kalendar (Suomen Ritariston ja Aatelin Kalenteri)* verschijnt sedert 1872.

Het VERENIGD KONINKRIJK kent een adelsstatuut, dat geheel afwijkt van het continentale. Ten eerste mag men het woord 'nobility' eigenlijk niet gebruiken, want het zijn niet de families die van adel zijn, maar de hoofden van de geslachten, die erfelijke titels bezitten: de 'peers' (hertogen, markiezen, graven, burggraven en baronnen) met – tot voor kort – zitting in het Hogerhuis, verenigd in de 'Peerage', en de 'baronets' (erfelijke ridders), verenigd in de 'Baronetage'. De persoonlijke ridders ('knights') worden tezamen 'Knightage' genoemd en kunnen hier buiten beschouwing blijven. De leden van de families met een 'peer' of een 'baronet' aan het hoofd zijn 'commoner', 'gewone' burgers die eventueel kunnen opvolgen als 'peer' of 'baronet'. Bij de verheffing tot 'peer' zijn vaak een of twee lagere titels toegevoegd, die door de oudste zoon (en diens oudste zoon) gevoerd kunnen worden, zonder daarbij tot de adel te gaan behoren (zogenaamde 'titles of courtesy'). De aanspreek- en aanschrijftitel van al deze getitelden is 'lord' dan wel 'lady', behalve de hertogen, die 'His Grace' zijn. De overige zoons van hertogen en markiezen zijn ook 'lord', de dochters van dezen en van de graven 'lady', de overigen zijn 'Honorable'.

Sommige van deze titels gaan tot diep in de Middeleeuwen terug, de 'baronets' dateren uit de tijd van koning James I (1611). Bij enkele oudere verleningen gaat, als het nageslacht in mannelijke lijn is uitgestorven, de titel in vrouwelijke lijn over. Titels die zijn vrijgekomen na het uitsterven van de oudste tak, kunnen geclaimd worden door jongere takken: slaagt men er niet in om zijn recht – te beoordelen door het Hogerhuis – op een titel te bewijzen, dan noemt men deze 'dormant'. Ook vrouwen kunnen tot 'peer' of 'baronet' benoemd worden, zonder dat deze titels erfelijk zijn. In 1974 waren er 925 'peers', een aantal dat thans groter is, mede doordat thans bijna uitsluitend 'lifepeers' (waarvan de titels niet erfelijk is) worden benoemd (in 1974: 253). Ook sommige (aarts)bisschoppen hebben als 'spiritual peers' zitting in het Hogerhuis.

Titels werden aanvankelijk verleend in de 'peerage' van Engeland en Schotland, na 1707 (de Unie) in die van het Verenigd Koninkrijk. Er zijn overigens verschillen in de beide 'peerages' (al of niet persoonlijk zitting kunnen nemen in het Hogerhuis, vererving), waarop hier niet verder wordt ingegaan. De in de Ierse 'peerage' benoemde personen vormen een soort 'adel' van Ierland, maar deze is in de republiek van deze naam geen instelling van openbaar recht.

Sinds het einde van de negentiende eeuw kunnen sommige families van buitenlandse adel (Malta, maar bijvoorbeeld ook de oudste tak van de Nederlandse familie Bentinck) toestemming krijgen hun titel in het Verenigd Koninkrijk verder te voeren.

Het belangrijkste historische werk omtrent de 'peerage' is *The Complete Peerage* (1910-1940) met vervolgdelens, waarin de 'peers' uitvoerig worden behandeld, maar zonder gegevens betreffende hun familie. Twee seriewerken die nog regelmatig verschijnen en elkaar gedeeltelijk overlappen, geven wel genealogische gegevens: *Peerage, knightage and companionship* van Debrett (sedert het begin van de negentiende eeuw) en *Peerage, baronage and knightage* van Burke (sedert 1826).

Ook in SPANJE is adel nog een instituut van openbaar recht. Het koninkrijk kwam tot stand door 'samenvoeging' van verschillende staten zoals Aragon, Castilië, Léon, enzovoorts. De oorspronkelijke edelen worden 'ricosombres' genoemd; deze verarmden gedeeltelijk en hun positie werd overgenomen door de 'hidalgos' (ridders). Vanaf de benoeming van Juan Alfonso de Guzmán in 1371 tot graaf de Niebla werden de titels graaf, markies en hertog op grote schaal verleend. Aangezien ook deze groep weer te groot werd, stelde Karel V het instituut van de 'grandezza' in met drie klassen (later weer gereduceerd tot één klasse). Titels kunnen ook in vrouwelijke lijn vererven (tegenwoordig met toestemming van de Kroon), waardoor er een concentratie van titels en grandezza's kan ontstaan. Tegenwoordig bestaat de mogelijkheid om met toestemming van de Kroon titels op verschillende kinderen te laten vererven. Sedert 1834-1836 maakt de ongetitelde adel geen deel meer uit van het openbaar recht. Een andere eigenaardigheid is, dat mannen zich naar de titel van de echtgenote kunnen noemen.

De Spaanse adelsliteratuur is zeer uitgebreid. *Elenco de grandezas y títulos nobiliarios españoles*, dat in 2000 zijn 33ste jaargang het licht deed zien, geeft ook de nodige historische informatie.

Hiermee zijn we aan het einde gekomen van de behandeling van die Europese landen waar de adel nog wettelijk erkend is. Thans richten we onze aandacht op een aantal landen waar dit niet meer het geval is.

Grotere staten zonder wettelijk erkende adel

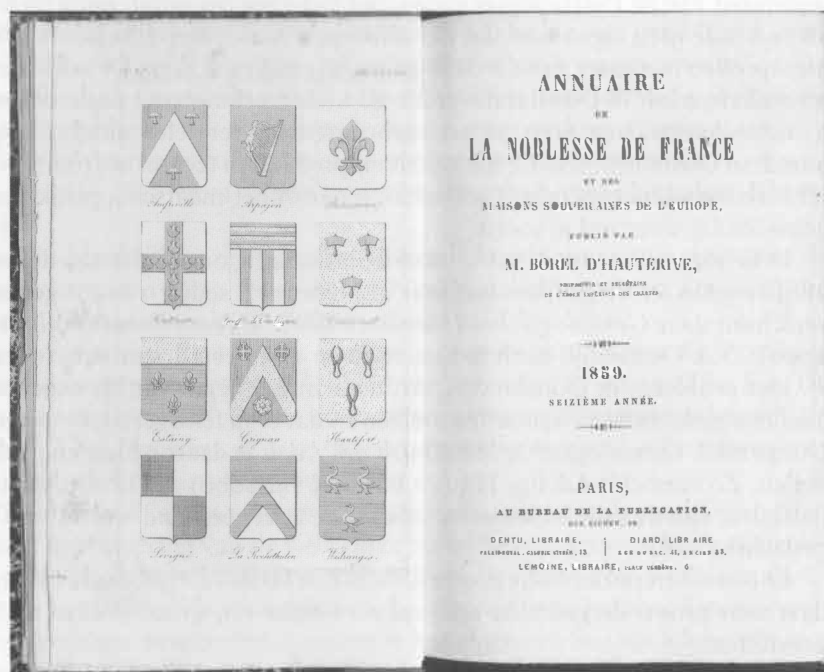
In DUITSLAND en OOSTENRIJK is de geschiedenis van de adel gedeeltelijk dezelfde, aangezien beide landen tot 1802 deel uitmaakten van het Heilige Duitse Roomse Rijk. De Keizer was dan ook degene die adellijke gunsten verleende voor het gehele gebied, dat tot de Vrede van Westfalen in 1648 ook de Nederlanden en Zwitserland omvatte. Na het overlijden van een keizer en voor de verkiezing van zijn opvolger was er een Rijksvicararis (meestal de keurvorst van de Palts of van Beieren) die deze taak mocht overnemen en daarvan – vanwege de aanzienlijke inkomsten – ook dankbaar gebruik maakte. De keurvorst van Brandenburg werd in 1701 koning in Pruisen en zijn kleinzoon in 1742 koning van Pruisen (voornamelijk over een gebied dat buiten het Duitse Rijk viel) en had als koning de bevoegdheid tot nobilitatie.

Welhaast het meest bekende 'adelsboekje' is de *Almanach de Gotha* (de Duitse uitgave heet *Hofkalender*), die van 1764 tot 1944 verscheen. Van 1764 tot 1813 verscheen de serie in een formaat 10,5 x 6 cm, van 1814 tot 1870 in een formaat 11 x 7 cm, van 1871 tot 1899 in een formaat van 13 x 9 cm, en van 1900 tot 1944 in een formaat 15 x 10 cm.¹ Oorspronkelijk waren dit dus echte 'Taschenbücher' en dit woord werd ook gebruikt voor de vier andere series uit Gotha. Bijna alle landen in Europa volgden dit formaat. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, toen *Nederland's Adelsboek* in 1903 uitkwam, dit ongeveer hetzelfde formaat kreeg: 15 x 11 cm. Prestige zal hierbij ook een rol gespeeld hebben, want beide series pasten dan fraai bij elkaar in de boekenkast. Mutatis mutandis geldt dit ook voor *Nederland's Patriciaat*, dat in 1910 voor het eerst verscheen. Pas na de Tweede Wereldoorlog zijn de meeste Europese landen op andere – grotere – formaten overgegaan.

Oorspronkelijk werden in de *Almanach de Gotha* de Duitse vorsten (dus ook de keurvorsten, bisschoppen, abten) vermeld, de wereldlijke ook met hun families. Nadat onder druk van Napoleon alle geestelijke vorsten en een groot aantal wereldlijke vorsten in 1802 hun soevereiniteit verloren, werden deze families over twee afdelingen verdeeld: de nog overgebleven regerende huizen en de zogenaamde gemediatiseerde (vorstelijke) huizen, die overigens hun 'Ebenbürtigkeit' behielden. Andere vorstelijke huizen uit Duitsland, Frankrijk, Italië werden langzamerhand opgenomen. In 1836 komen de 'gemediatiseerde' gravenhuizen erbij. Na nog wat andere indelingen komen er ten slotte drie afdelingen: 1) de in Europa sedert de Napoleontische tijd regerende of geregeerd hebbende huizen; 2) de gemediatiseerde vorsten- en gravenhuizen; en 3) de prinselijke of vorstelijke en hertogelijke huizen, ook uit andere Europese landen. Deze laatste afdeling is nooit 'compleet' geworden. In het algemeen vindt men er de état présent van de geslachten in.

De Duitse adel wordt traditioneel verdeeld in vier standen: de vorsten en de graven, die de hoge adel, en de Freiherren en de ongetitreeerde adel, die de lage adel uitmaken. De weinige

Frontispice en
titelblad van
Annuaire de la
noblesse de France
uit 1859 (Foto
Centraal Bureau
voor Genealogie,
Den Haag)

¹ Thomas Freiherr von Fritsch, *Die Gothaischen Taschenbücher Hofkalender und Almanach* (Limburg/Lahn, 1968).

markiezen (van buitenlandse oorsprong) worden ingedeeld bij de graven, de ridders bij de ongetitreeerde adel. Vanaf 1825 verschijnt het *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*, vanaf 1848 het *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser*, vanaf 1900 het *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Adelichen Häuser Deutscher Uradel* of *Teil A*, en vanaf 1907 een zelfde reeks betreffende de Briefadel. Van al deze reeksen verscheen het laatste deel in 1942.

Na de Tweede Wereldoorlog waren de archieven van de uitgever in Gotha onbereikbaar geworden, zodat geheel opnieuw begonnen moest worden. De delen die nu verschijnen onder de titel *Genealogisches Handbuch des Adels* zijn opnieuw ingedeeld in bovenstaande series, de gräfliche en Freiherrliche geslachten aanvankelijk in een afdeling A (Uradel) en B (Briefadel en jongere adel), een onderscheid dat voor de serie der ongetitreeerden nog steeds van kracht is. Het eerste deel, dat Band 1 van de Gesamtreihe werd, verscheen in 1952. In 1972 werd met Band 53 van de Gesamtreihe een serie Adelslexika gestart, die thans aan de letter Stad toe is.

In 1998 werd door een Engelse uitgever een Engelstalige *Almanach de Gotha* begonnen met hetzelfde uiterlijk als de serie die in 1944 ophield te bestaan. Drie delen met gegevens omtrent de families die in de eerste en tweede afdeling van de oude Gotha stonden (1998, 1999, 2000) en één deel betreffende de derde afdeling zagen tot nu toe het licht. De toekomst zal moeten leren of deze serie levensvatbaar is, en hoe groot haar betrouwbaarheid en volledigheid zal zijn.

De Duitse uitgaven behandelen voor het merendeel nog levende geslachten, incidenteel ook uitgestorven. De grenzen van het Duitse Rijk van 1802 worden niet in acht genomen. Zo vindt men er ook geslachten in uit de Oostenrijkse Erflanden (Bohemen, Hongarije), de Baltische Provincies (met een van oorsprong Duitse afstamming) en Zwitserland (dat tot 1648 tot het Duitse Rijk behoorde).

Na de Napoleontische tijd kregen de Duitse vorsten, die intussen niet meer onder de soevereiniteit van de Duitse keizer vielen, het recht om te nobiliteren. Het Duitse Keizerrijk van 1871 kende geen eigen adel. Bij het uitroepen van de Republiek in 1918 hebben de vorsten afgesproken niet meer van dit recht gebruik te zullen maken. De adel werd als staatsinstituut afgeschaft, maar in Duitsland werden de titels (verbuigbare) onderdelen van de naam ('Nemensbestandteil') en titels bij eerstgeboorterecht vervielen althans volgens de Burgerlijke Stand; in Oostenrijk schafte men titels en predikaten (zowel het prefix 'von' als de aan de titel verbonden toevoegingen) geheel af, maar in het maatschappelijk verkeer worden ze tegenwoordig weer wel gevoerd.

In Beieren was sedert 1808 immatriculatie nodig om verder als edelman door het leven te kunnen gaan (te vergelijken met wat in Nederland sedert 1814 is gebeurd) en sedert 1950 verschijnt daar *Genealogisches Handbuch des in Bayern immatrikulierten Adels* (deel 23 in 2000). Ook Oostenrijk heeft tussen 1870 en 1937 een drietal aparte series gekend.

Het probleem in Duitsland is, dat daar in het begin van de negentiende eeuw niet alle adellijke geslachten zich moesten melden en dat er in feite geen 'compleet' overzicht is van de Duitse adel. *Genealogisches Handbuch des Adels* is daarop alert en probeert leemten aan te vullen. Zo vermeldt Adelige Häuser B (Band 13, 2000) 22 'Erstaufnahmen'. Aangezien het patriciaat van de vrije Rijkssteden ook tot de adel gerekend wordt, treft men ook dergelijke geslachten aan.

Er is wel literatuur betreffende de adel van HONGARIJE, maar de ongetitreeerde adel was daar zeer groot; de getitelde adel zal men voor een groot deel in de Duitse adelsboeken aantreffen.

Behalve een beperkt aantal uit de Middeleeuwen stammende adellijke geslachten, speelde de adel in ZWITSERLAND als zodanig later geen rol. Wat wel telde was, of men behoorde tot de 'regimentsfähige Familien' in een van de stadsstaten. Deze families hadden – met uitsluiting van andere – het bestuur in deze steden aan zich getrokken. Aangezien leden van deze

families ook buiten hun kanton een rol speelden, bijvoorbeeld als officieren in Franse dienst, werden daar de prefixen 'von' en 'de' en titels aangenomen; de adeldom van deze families werd in het buitenland soms erkend, onder meer in Nederland.

Tussen 1905 en 1965 verschenen twaalf delen *Schweizerisches Geschlechterbuch/Almanach généalogique suisse*; het is jammer dat deze serie van hoge kwaliteit niet meer verschijnt.

Vanwege hun Duitse afkomst worden de families die lid waren van een van de ridderdommen in de BALTISCHE STATEN geregeld in de Duitse adelsboeken behandeld, ook al behoorden deze staten van omstreeks 1800 tot 1917 tot Rusland. Ze hadden daar ook een aparte positie.

Dat in een land als FRANKRIJK de geschiedenis van de adel in de verschillende provincies niet overal gelijk is, spreekt voor zich zelf. Ook dient men te bedenken dat de verschillende delen niet op één moment onder de (centrale) Franse kroon zijn gaan behoren. In het algemeen waren de titels verbonden aan grond – baronieën, burggraafschappen, graafschappen en markizaten – die bij recht van eerstgeboorte overgingen. Deze groep staat op een duidelijk lager plan dan de hertogen, die tevens 'pair de France' waren. Dit aantal hertogelijke geslachten was vrij klein, in tegenstelling tot de rest van de adel, die op den duur nog belangrijk uitgebreid werd door het feit, dat aan bepaalde ambten erfelijke adeldom (met de daarbij behorende voorrechten) verbonden was; het bekendste zodanige ambt was dat van 'secrétaire du Roi'. Aangezien de belasting per gebied onveranderlijk was, werd deze voor de niet tot de adel behorende personen hoger en hoger, waarin een van de redenen gezien wordt van het uitbreken de Franse Revolutie (1789).

Aangezien het Hof een grote rol speelde, werd alleen de oude adel – 'immémoriale', dat wil zeggen van vóór 1400 zonder dat voor dat jaar van nobilitatie sprake mocht zijn – onder Lodewijk XV (1732, reglement 1759) toegelaten tot de 'honneurs au cour' ('droit de carosse', 'droit de tabouret', enzovoorts).

Door de Eerste Republiek werd de adel afgeschaft, maar onder het Eerste Keizerrijk (1802-1814, 1815) hersteld, zij het dat deze bestond uit de verlening van titels (prins, hertog, graaf, baron, ridder), die onder bepaalde voorwaarden erfelijk waren, en niet uit het verlenen van adeldom. Door de Grondwet van 1814 werd de oude adel hersteld en behielden de titularissen van het Eerste Keizerrijk niet alleen hun titel, maar verkregen zij ook erfelijke adeldom: een aantal 'pairs' die een majoraat moesten stichten, werden benoemd, een situatie die voortduurde tot 1830. In 1848 werd de adel opnieuw afgeschaft, maar Napoleon III verleende opnieuw titels.

De adelsliteratuur in Frankrijk is zeer uitgebreid. Een bekend seriewerk is *Annuaire de la noblesse de France*, dat tussen 1843 en 1958-1961 in 89 delen verscheen. De delen die daarna verschenen zijn, hebben meer het karakter van een adelslexicon.

De ontwikkeling van de adel in PORTUGAL loopt min of meer parallel met die in Spanje, dus titels bij recht van eerstgeboorte en mogelijkheid van vererving in vrouwelijke lijn. De constitutie van 1911 schafte de adel af. Sedert 1950 verschijnt onregelmatig een *Anuario de Nobreza de Portugal*. Titels worden in het maatschappelijke verkeer niet consequent gevoerd. Ook de keizers van Brazilië verleenden titels.

Het koninkrijk ITALIË werd in 1861 uitgeroepen en verenigde vervolgens alle gebieden op het schiereiland met uitzondering van de Kerkelijke Staat. Savoye en verschillende gebieden in het noorden hadden ooit tot het Duitse Rijk behoord en daar vertoonde het adelsrecht veel gelijkenis met het Duitse. Napels en Sicilië, die lang onder de Spaanse kroon waren geweest of als secundogenituur fungeerden, hadden in het algemeen Spaans adelsrecht met erfelijkheid in de vrouwelijke lijn en cumulatie van titels. De jongere leden van deze geslachten laten zich meestal aanduiden met als suffix 'dei principi de [...]', 'dei duchi de [...]', enzovoorts. De stadsstaten in het noorden hadden meestal hun eigen adel gehad, die was ingeschreven in Libri d'oro; de titel die men hieraan ontleende luidde 'patrizio de [...]' (hetgeen

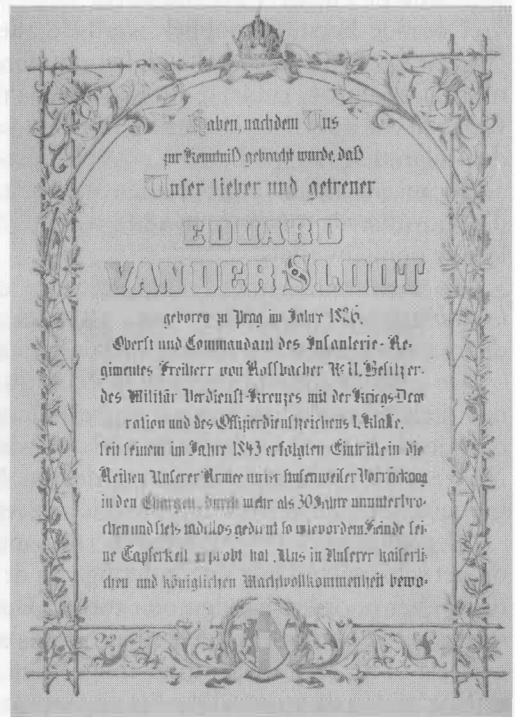
dus juist niet het patriciaat maar de adel aanduidde). Door een Consulta Araldica werd enigszins orde geschapen en deze instelling geeft sedert 1910 een *Libro d'oro della Nobilità Italiana* uit. De editie 1990-1994 bestaat uit twee banden en telt meer dan 1800 pagina's.

Griekenland heeft geen adel, maar in de zuidoostelijke BALKAN hebben een aantal christelijke families een rol gespeeld, die veelal de prinsentitel voeren en worden samengevat onder de naam 'Phanariotische geslachten'. Men raadplege hiervoor Mihail D. Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople* (Parijs, 1983).

We komen dan aan in POLEN, te definiëren als een adelsrepubliek met een gekozen koning aan het hoofd. Na een bloeiperiode tot de zestiende eeuw kwam het land te liggen tussen de naar expansie strevende staten Rusland, Pruisen en Oostenrijk. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw werd de kroon een tijdlang gedragen door de keurvorst van Saksen, vervolgens door Poolse edelen. In 1795 hield Polen na een drietal delingen op te bestaan als zelfstandige staat. De edelen hadden persoonlijk een stem in het parlement, waardoor de besluitvaardigheid ervan sterk verminderde. Volgens sommige schrijvers besloegen zij wel 10% van de bevolking.

Het is duidelijk dat van zo veel families geen adelsboeken konden worden samengesteld. Een uitgave als *L'Ordre de la noblesse* beperkt zich dan ook tot de getitelde adel, die overigens voor een belangrijk deel terug te vinden is in de Duits-Oostenrijkse adelsboeken. De rijkste en aanzienlijkste onder hen worden magnaten genoemd.

In RUSLAND leiden een aantal families hun afkomst af van Rurik, 'dann' in Novgorod (862-879). Deze afstammelingen zijn de oorspronkelijke hoge adel en voeren de prinsentitel. Overzichten vindt men in Detlev Schwennicke, *Europäische Stammtafeln*, Band II, *Die ausserdeutschen Staaten, die regierenden Häuser der übrigen Staaten Europa's* (Marburg, 1984), Tab. 128-150. Vanaf het begin van de achttiende eeuw ontwikkelt zich een systeem van klassen, waarin de adel is ingedeeld, sedert 1745 vanaf de achtste klasse erfelijk. Per

Twee pagina's van het adelsdiploma van Jozef, keizer van Oostenrijk en koning van Hongarije, voor Eduard van der Sloot, 3 juli 1874 (Hoge Raad van Adel, Den Haag)

gouvernement werden adelsregisters bijgehouden, verdeeld over zes delen volgens de verschillende soorten. Jhr. T.J. Versélewel de Witt Hamer in *De Nederlandsche Leeuw* 2001, kol. 491 vlg. geeft hierover meer informatie, zodat hier niet nader op de vrij ingewikkelde materie behoeft te worden ingegaan. De titels graaf en baron zijn van vrij recente en vaak buitenlandse origine.

In 1910 telde Europees Rusland ruim 120 miljoen inwoners. Stelt men het percentage edellieden op 1% (ongetwijfeld te laag) en vier personen per familie (ook te laag), dan komt men op 300.000 families. Het is duidelijk dat hierover slechts incidenteel gepubliceerd is. Toch is nog steeds belangrijk *Annuaire de la noblesse de Russie*, waarvan de van oorsprong Nederlandse Roman-Ivanovitch Ermerin tussen 1889 en 1900 drie delen liet verschijnen.² Omtrent de adel, die zich na de revolutie buiten Rusland heeft gevestigd, verschenen nogal wat publicaties, zoals een aantal delen door Nicolas Ikonnikov te Parijs tus-

Roman-Ivanovitch Ermerin (Foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

sen 1934 en 1940 onder de titel *La noblesse de Russie, copie des livres généalogiques de l'Union de la Noblesse Russe, constitués d'après les actes et les documents existants et complétés par le concours dévoué des nobles Russes*. Men vindt in deze werken ook gegevens omtrent geslachten, die uit Georgië afkomstig zijn, een christelijke staat in de Kaukasus, die via een vriendschapsverdrag met Rusland in 1783 binnen de Russische invloedssfeer raakte.

De kleine Europese staten

Het ene adelsdiploma is het andere niet. Bedoeld wordt hiermee dat de importantie van de vorst die het verleende en wat de ontvanger ermee in eigen land kon uitrichten, dat wil zeggen of hij zijn eigen positie ermee kon verhogen, van invloed zijn op de waarde van de verheffing of titelverlening. Toch dienen vanwege de volledigheid de kleine Europese staten, waar de adel nog wel of juist niet meer een onderdeel van het publiekrecht uitmaakt, niet te ontbreken. In het algemeen kenmerken deze zich daardoor dat de nobilitaties – zo die tot de huidige dag voortduren – juist niet aan eigen onderdanen ten deel vallen.³

De HEILIGE STOEL (Vaticaanstad) is een bijzonder geval. Tot 1870 was de Paus zowel wereldlijk heerser over de Kerkelijke Staat als hoofd van de Rooms-Katholieke kerk; hij verleende adeldom zonder dat blijkt in welke functies hij dat deed. Globaal gesproken kan gesteld worden dat hij dat voor eigen onderdanen als wereldlijk vorst deed en voor niet-eigen onderdanen als kerkelijk vorst. In 1870 werd hem alleen Vaticaanstad als territorium overgelaten (bevestigd bij het Akkoord van Lateranen in 1929), zodat hij toen alleen als kerkelijk vorst – er zijn nauwelijks personen die alleen de Vaticaanse nationaliteit hebben – nog adeldom verleende. Vanwege het gezag dat de Paus als kerkvorst in katholieke landen had,

2 Van deel I, de pagina's 31-390 bevindt zich een door de schrijver geannoteerd exemplaar bij de Hoge Raad van Adel.

3 MALTA met zijn historische adel is hierboven onder het Verenigd Koninkrijk reeds vermeld.

kwamen in de negentiende eeuw nog wel door hem genobiliteerden in hun eigen land voor inlijving in aanmerking, daarna niet meer. Het adelsrecht is niet gecodificeerd en er is geen lijst van genobiliteerden. Titels – bij eerstgeboorterecht – gaan alleen over op zoons uit een kerkelijk geldig huwelijk gesproten en zelf belijdend lidmaat. Onder het huidige Pontificaat van Johannes Paulus II kwamen nobilitaties tot een einde en het is daarom uiteraard de vraag of zijn opvolgers deze vorm van eerbewijs zullen hervatten. Overigens brengt benoeming tot grootkruis in de Piusorde ook nobilitatie met zich. De laatste jaren zijn er van de hand van G.N. Westerouen van Meeteren in *De Nederlandsche Leeuw* een aantal artikelen over de Pauselijke adel verschenen.

De republiek SAN MARINO heeft een adelsstelsel dat lijkt op de later in het koninkrijk Italië opgegangene stadsstaten. Sedert 1861 worden ook titels verleend. Vanaf 1621 hebben 776 adelsverheffingen plaats gehad (of twee per jaar), tussen 1931 en 1956 vijftien. Aangezien de verleningen soms ad personam waren en vele families weer zijn uitgestorven, rekent men dat de adel van San Marino uit een honderdtal personen bestaat, eigen onderdanen en buitenlanders. Het wel gehoorde verhaal dat de adeldom er te koop is, blijkt derhalve een goede grond te missen.

In 1608 werd de prins van LIECHTENSTEIN tot Rijksvorst verheven; op grond van het hem toegekende groot-palatinaat kon hij reeds voordat het prinsdom in 1815 een soevereine staat werd, adelsbrieven verlenen (tot 1873 twaalf maal). Op bescheiden schaal werd en wordt van dit voorrecht – ook voor buitenlanders – gebruik gemaakt.

De grondwet van MONACO van 1962 geeft onder artikel 16: 'De Prins verleent orden, titels en andere eerbewijzen'. Of hij van deze bevoegdheid in de vorm van adelsverleningen gebruik maakt, is onbekend.

De soevereiniteit over de republiek ANDORRA wordt gedeeld door de Franse republiek en de Spaanse bisschop van Urgel. Deze situatie heeft – voor zover bekend – niet tot enige vorm van adelsverlening geleid.

Verlies van adeldom

Verlening van adeldom heeft altijd meer tot de verbeelding gesproken dan verlies ervan. In de Middeleeuwen werd voor het erkend worden als edelman of voor verlening van adeldom door de vorst meestal als tegenprestatie het opkomen in gewapende dienst (met eigen uitrusting, paard en eventueel een aantal personen) geëist. Om aan deze verplichtingen te kunnen voldoen was vermogen – meestal in de vorm van een kasteel en land – vereist. Kon men wegens gebrek aan middelen niet meer aan deze verplichtingen voldoen, dan verviel de adeldom. Of de adeldom hiermee geheel verviel of dat deze 'slapend' werd, heeft van streek tot streek verschil. Was het laatste het geval, dan kon men – uiteraard tegen betaling – gerehabiliteerd worden, een instituut dat in België nog wel gebruikt is.

Bij de inschrijving in registers (immatriculaties) in de negentiende eeuw verkreeg de edelman in het algemeen onbeperkte overgang van adeldom in de mannelijke lijn: hij verkreeg dus meer dan daarvoor, toen daling van maatschappelijke positie vaak verlies van adeldom met zich bracht. Afgezien van persoonlijke adeldom, die bijvoorbeeld in landen als Oostenrijk, Beieren en Rusland voorkwam en waarvan men zich moet afvragen of ze eigenlijk wel binnen het adelsrecht vallen, werd het aantal adellijke families soms zo groot, dat van een verheven maatschappelijke positie geen sprake meer was; in het voorgaande zijn we daarvan verschillende voorbeelden (Hongarije, Polen) tegengekomen. Voorstellen tot reductie zijn zelden geëffectueerd, hoewel men voor onder andere Spanje kan stellen, dat de beperking van overheidsbemoeiing tot personen met een titel, er een voorbeeld van is. Ook in een land als Pruisen is men met het onderwerp in de tweede helft van de negentiende eeuw bezig geweest, maar na de uitroeping van de republiek in 1918 was het niet meer actueel.